

Kampen om Vesterhavsøerne i 1864

Af CLAUS PØRKSEN

Krigen i 1864 forbindes sædvanligvis med slagene ved Dybbøl og på Als, som førte til, at Danmark tabte krigen og mistede hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg til Preussen og Østrig. Krigen foregik imidlertid ikke kun på Jyllands østkyst, men også på vestkysten. Her blev de nordfrisiske øer, de danske vadehavsøer og det vestlige fastland inddraget. Denne del af krigen er stort set glemt i offentligheden. Her undersøger statsautoriseret revisor Claus Pørksen kampen om Vadehavet og Vesterhavsøerne i 1864.

Indledning

Kampen om Vesterhavsøerne i 1864 har umiddelbart noget bizart over sig. Militæraktionerne fordrede ingen dræbte, hverken blandt de deltagende soldater eller blandt de civile, til trods for at der i betydeligt omfang blev affyret skud med kanoner og andet skyts. Danskerne var, som vi senere skal høre om, håbløst underlegne, også selv om modstanderen, den preussisk-østrigske alliance, hovedsageligt anvendte soldater fra Steiermark, der havde et indgående kendskab til de østrigske alper, men som aldrig havde været i nærheden af havet.

Krigen på denne afsides beliggende krigsskueplads synes således umiddelbart at være en bagatel i forhold til de voldsomme og skæbnesvangre kampe, som blev udkæmpet andre steder under den 2. Slesvigske Krig. At det alligevel kan være interessant at beskæftige sig med krigen på vestkysten skyldes dels, at krigen i stort omfang blev udkæmpet i det meget specielle terræn, som Vadehavet med Vesterhavsøerne udgør, dels at krigen ved Vesterhavet faktisk betød afslutningen på Danmarks krig med Preussen-Østrig, eftersom krigen på landjorden allerede var afsluttet.

Hensigten med denne artikel er således at klarlægge øernes militære og politiske betydning under 1864-krigen. Hvad var grunden til, at Danmark afsatte mandskab, fartøjer og øvrigt materiel til forsvaret af øerne og fastholdt tilstedeværelsen i Vadehavet, længe efter at langt

størsteparten af det slesvigske fastland var blevet besat af Preussen og Østrig i de første dage af februar 1864? Og hvilke skridt tog de allierede med henblik på at erobre øerne? Desuden skal artiklen belyse den særlige krigsførelse i Vadehavet. Hvilke fartøjer blev taget i anvendelse, hvordan var bemanningen og bevæbningen, hvilken kommunikation var mulig i forhold til overkommandoen? Endelig er forholdet til civilbefolkningen centralt. Hvilken nationalpolitisk indstilling prægede indbyggerne på øerne, hvordan manifesterede den sig, og hvordan reagerede den danske styrke herpå?

Vesterhavskrigen er ikke beskrevet i nyere dansk litteratur. De ubetinget vigtigste bidrag om begivenhederne er leveret af militærpersoner, som deltog aktivt i krigen. På dansk side skal O.C. Hammer, som var ansvarlig for Vesterhavsøernes forsvar, fremhæves. På modstanderens side har den østrigske generalstabsofficer Friedrich Ritter von Wisner, som blev betroet med opgaven at tage Hammer til fange, leveret det vigtigste bidrag. Hammers og Wisners beretninger, som har karakter af militærrapporter, vurderes at have stor troværdighed, om end de må formodes skrevet henholdsvis som retfærdiggørelse for, at øerne til sidst måtte opgives, og som fremhævelse af egne bedrifter under erobringen. Andre samtidige beretninger er tydeligt præget af, at de er skrevet for enten at underholde et sensationslystent publikum eller for at oppiske en bestemt stemning. En nøgtern, men mere kortfattet redegørelse for begivenhederne findes i det danske generalstabsværk *Den dansk-tydske Krig 1864*.¹ For så vidt andet ikke oplyses, bygger skildringen på de to officerers rapporter og generalstabsværket.

Vadehavet og Vesterhavsøerne som krigsskueplads

Det geografiske område, som denne artikel handler om, rækker fra Fanø i nord til halvøen Ejdersted i syd. Vadehavet er den del af Vesterhavet, som ligger inden for de nordfrisiske øer Pelworm, Nordstrand, Amrum, Før og Sild, halligerne og de danske vesterhavsøer Rømø, Mandø og Fanø. En stor del af farvandet, vaderne, er tørt ved lavvande, men oversvømmet ved højvande. Vandstanden på vaderne havde stor betydning for krigsskibenes mobilitet og for soldaternes mulighed for at passere vaderne til fods.

Marskområdet, som fra fastlandssiden grænser op til Vadehavet, så i 1864 helt anderledes ud end i dag. Dengang stod store dele af mar-

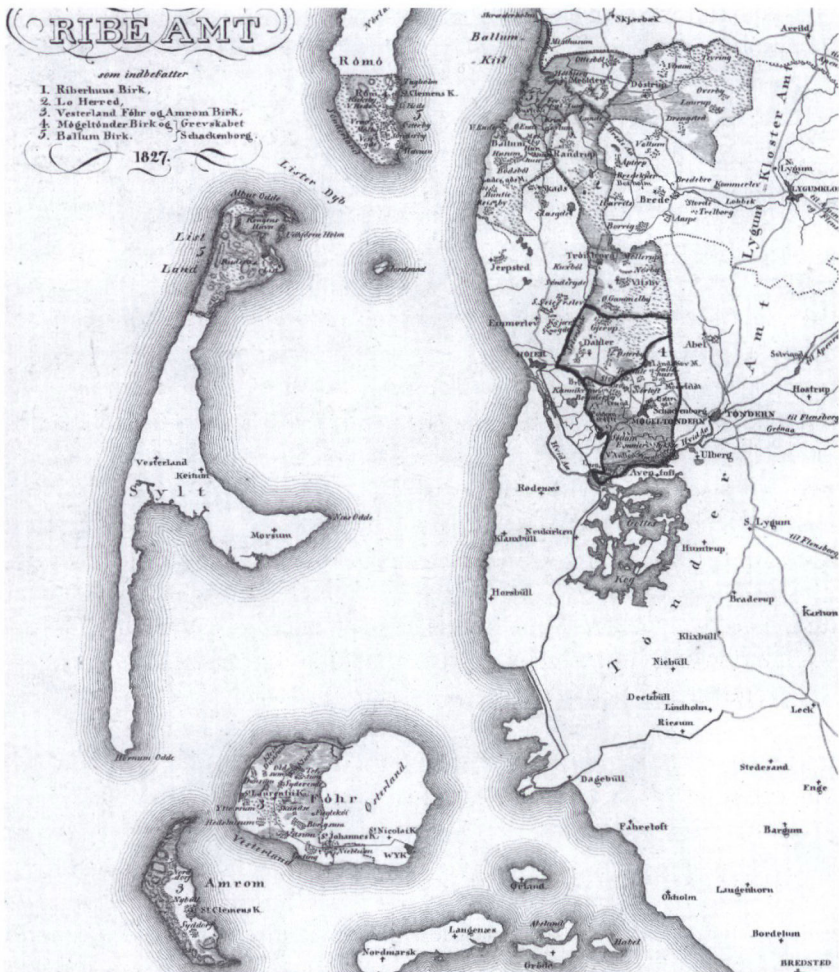
sken ofte under vand.² Egnens beboere blev transporteret på hesteryg, på hestevogn eller i båd. Da vandstanden ikke var særlig dyb, benyttedes fladbundede både, herunder såkaldte engangs- eller togangsbåde. Disse både blev under krigen i 1864 i stort omfang benyttet af de østrigske styrker til at sætte over til Vesterhavsøerne.

Vadehavets trafikale særpræg udgøres af en kombination af få, men vigtige sejlrender og skiftende tidevandsforhold, hvilket vanskeliggør manøvreringen for en skibsfører. Forskellen mellem høj- og lavvande kan udgøre op til tre meter. Skibsførere uden grundigt lokalkendskab er derfor afhængige af en omfattende og pålidelig afmærkning af sejlrenderne. I en krig giver disse vanskelige trafikale forhold en taktisk fordel til den stedkendte part. Kaptajn Hammer, som vi straks skal høre nærmere om, var for eksempel kendt for at lede fjenden på vildspor ved enten at fjerne sømærker og fyrskibe, eller ved at placere disse vejvisere bevidst forkert.

For Danmark i 1864 var adgangen til Vesterhavet af ganske stor betydning. Dels havde man en politisk interesse i at beskytte en naturgiven territorial grænse mod fjendtlige angreb, dels havde man økonomiske interesser i områdets søfart, fiskeri og havnedrift. Naturhavnen ved List på Sild, kaldet Kongehavnen, blev i datiden anset for at være den bedste ankerplads på vestkysten mellem Skagen i nord og Cuxhaven i syd.³

Et særpræg ved vesterhavsområdet var de såkaldte nørrejske enklaver. Enklaverne hørte indtil 1864 ikke til hertugdømmet Slesvig, men til kongeriget Danmark. Enklaverne omfattede området omkring Ribe, flere sogne vest og nordvest for Tønder samt helt eller delvist Rømø, Sild, Før og Amrum. Enklavernes placering ud til Listerdyb mellem Rømø og Sild, Fortrappen mellem Amrum og Sild og Smaldyb syd for Amrum gav kongeriget en strategisk fordel, da man herfra kunne sikre sig kontrollen over øerne og over »portene« mellem Nordsøen og Vadehavet.⁴ De væsentligste militærstrategiske og politiske fordele af denne kontrol i 1864 vurderes at være følgende:

1. Offensiv krigsførelse: Øerne kunne benyttes som et støttepunkt for den danske Nordsøeskadre, der skulle opbringe tyske handelsskibe og forhindre preussiske og østrigske krigsskibe i at operere i Nordsøen. De kunne også tjene som udgangspunkt for danske nålestiksangreb fra søen mod det preussisk-østrigsk besatte fastland.
2. Defensiv krigsførelse: Der kunne etableres et forsvar, som ved krigens begyndelse kunne forhindre angreb på det slesvigske fastland



De kongerigske enklaver Ballum (med sydlige del af Rømø og nordlige del af Sild), Møgeltønder og Vesterland-Føhr og Amrum. Fra Theodor Gliemanns amtskort over hertugdømmet Slesvig.

- fra Nordsøen og som efter den preussisk-østrigske invasion af Slesvig kunne binde fjendtlige tropper på fastlandet ud for øerne.
3. Politisk forhandling: Ved at afværge en fjendtlig besættelse af øerne kunne øerne bruges som et pant i en forhandlingssituation med fjenden.

Spørgsmålet om øernes værdi som politisk pant behandles senere i denne artikel.

Kaptajn O.C. Hammers baggrund

Den person, som utvivlsomt har sat det største præg på krigen i Vadehavet, er kaptajnløjtnant Otto Christian Hammer (1822-92) fra den danske marine.

Under den 1. Slesvigske Krig 1848-50 spillede Hammer en betydelig rolle på vestkysten. Hans opgave var at knytte kontakter til personer på øerne og på kysten og aflægge efterretningsrapporter til Marineministeriet. Marskbyen Højer, hvor der var et betydeligt modsætningsforhold mellem de dansk- og tysksindede, var i juni 1850 besat af neutrale svensk-norske tropper. Da det blev besluttet at trække dem ud af byen, opstod der stor bekymring for byens sikkerhed, og Hammer blev da af nogle dansksindede opfordret til at besætte byen. Med Marineministeriets tilladelse lykkedes det Hammer at besætte Højer den 16. juli 1850. Senere blev kontrollen med byen overtaget af den danske hær, og Hammer assisterede herefter hæren med at afvæbne den slesvig-holstensk sindede befolkning på vestkysten.

I årene fra 1851 til 1864 fungerede Hammer som krydstoldinspektør på strækningen fra Fanø til Ejderen med 13-15 små toldkrydsere under sig. Endvidere førte han tilsyn med områdets fyr og sømærker. Tjenesten udførte han fra sin bopæl i Wyk, hovedbyen på Før.

Hammer bliver chef for Vesterhavsoernes forsvar

Da en ny krig truede, henstillede generaløjtnant C.J. de Meza fra overkommandoen til marineministeren, at der skulle sørges for folk og fartøjer til Vesterhavsoernes forsvar. Denne begæring havde ministeren vanskeligt ved at efterleve, da krigen brød ud. I første omgang måtte man nøjes med at sende løjtnant P.J.C. Holbøll til stationen på Fanø, hvor der siden 1861 havde været oplagt nogle kanonjoller.

Efter rømningen af Danevirke den 5. februar 1864 rettede kaptajn O.C. Hammer henvendelse til sine overordnede i Generaltolddirektoratet og til Marineministeriet for at gøre opmærksom på, at der på Før befandt sig værdifuldt materiel, og han udbad sig instruks om, hvordan han skulle forholde sig. Hammer fik at vide, at han skulle virke med de kræfter, han havde, men man så helst, at han sørgede

for, at materiellet blev ført til Fanø. I yderste nødstilfælde skulle han hellere ødelægge materiellet end at lade det falde i fjendens hænder.

I den følgende tid var Hammer i hyppig kontakt med Marineministeriet. Dels fremlagde han forslag til, hvordan man bedst kunne forsvare stillingen på vestkysten, dels anmodede han om tilsendelse af yderligere resurser i form af personel og materiel. Han foreslog også ændringer i kommandostrukturen, hvorefter han selv skulle få kommandoen over flotillen på vestkysten, dvs. den samlede styrke af kanonjoller, krydsfartøjer og eventuelle dampskibe foruden tropperne, mens Holbøll skulle blive chef for selve kanonjolledivisionen. Det var ikke muligt for Marineministeriet at levere de ønskede resurser, men til gengæld accepterede ministeriet Hammers forslag til en ændret kommandostruktur.

Kanonjolledivisionen fik herefter pålagt at forhindre en fjendtlig besættelse af Vesterhavssøerne og efter omstændighederne at assistere arméen i foretagender på vestkysten samt om nødvendigt at levere forsyninger til den danske Nordsøeskadre.

Da Holbøll overtog kommandoen på Fanø, var der mødt 30 mand. Senere blev styrken øget med reserveløjtnanter, infanterister, matroser og lodser, men på grund af hyppige ændringer er det vanskeligt at danne sig et præcist billede af de danske styrkeforhold. Den samlede styrke har næppe på noget tidspunkt været over 450 mand. På kapitulationstidspunktet var der ca. 250 mand, hovedsageligt matroser, som gik i krigsfangenskab. Infanteristerne var forinden sendt til Fanø, hvor de undgik fangenskab.

Den danske flotille bestod af to dampskibe, otte rokanonjoller, 15 krydsfartøjer samt nogle mindre sejlbåde, i alt ca. 32 fartøjer. Dampskibet *Limfjorden*, som kun var svagt armeret med to stykker skyts, blev Hammers kommandoskib, mens Holbøll fik kommandoen over det andet dampskib, *Augusta*.

De eneste reelle krigsskibe, som danskerne rådede over, var otte rokanonjoller. Disse små og ikke ret dybtliggende fartøjer var hver bemandede med én løjtnant, to underofficerer og 20 matroser. Bådene var i agterstævnen omkring roret armeret med én kanon hver; fire af bådene med en 30 punds kanon og de andre fire med en 60 punds. Da jollerne var tunge og vanskelige at manøvrere med, benyttede man dampskibene som slæbefartøjer. Jollernes besætningsmedlemmer havde ikke mulighed for at spise eller overnatte i jollerne, men fik i stedet forplejning og logi i ledsagende krydsfartøjer.



Hammer (t.v.) og hans næstkommanderende P.J.C. Holbøll. Illustration fra O.C. Hammer og fra Officerer i den dansk-norske søetat 1660-1814 og den danske søetat 1814-1932.

Begyndelsen på urolighederne i marts 1864

Februar måned blev af Hammer og Holbøll brugt til at forberede sig på krigsbegivenhederne. Kanonbådene blev kalfatret, dvs. tætnet, Fanø blev sikret med batterier, mandskabet blev sendt på skydeøvelser osv. Den 16. februar vurderede Hammer, at forberedelserne på Fanø var afsluttet, og han overdrog derfor kommandoen til Holbøll. Straks dagen derpå lykkedes det Hammer med et lille fartøj at komme gennem isen til Før. Her var der nogle dage forinden udbrudt optøjer. Foranlediget af agenter, som var blevet sendt over til øen af prins Friedrich af Augustenborg⁵, var der blevet sunget oprørssange i gaderne, slesvig-holstenske kokarder var blevet påhæftet tøjet osv. Set med tidsafstanden kan disse aktioner forekomme ret uskyldige, men dengang så man med stor alvor på dem og reagerede hårdt mod dem. Da Hammer ankom til Wyk, skabte han tilsyneladende alene i kraft af sin autoritet fuldstændig ro, og alle tegn på oprør forsvandt.

I begyndelsen af marts tog Hammer til List for at igangsætte afspærringen af øerne Sild og Før fra fastlandet. Nogle dage forinden var den første modstand mod den danske øvrighed udbrudt i Keitum på Sild. Under forberedelserne til en konfirmation var menighedens præst, den danske pastor Meier, blevet opfordret til ikke længere at medtage den danske konge i kirkebønnen. Præsten reagerede herpå ved straks at aflyse konfirmationen. Menigheden blev rasende over

denne aflysning, og der blev indkaldt til en forsamling med repræsentanter fra hele øen. Man vedtog ikke længere at gøre brug af pastor Meier. Forsamlingen besluttede herudover, at man igen ville mødes den 3. marts i Keitum for at diskutere, hvordan man skulle forholde sig over for kaptajn Hammer, som i mellemtiden havde krævet, at Sild skulle stille med 28 matroser til den danske flåde.

Den 3. marts, mens han endnu opholdt sig i List, blev Hammer af Silds landfoged Tvede informeret om det planlagte møde i Keitum. Hammer forstod Tvede således, at deltagerne på dette møde ikke kun ville drøfte visse forholdsregler, men at der allerede var truffet en beslutning om at organisere en folkevæbning, der skulle modsætte sig enhver kongelig styrke, som måtte blive sendt til Keitum. Denne planlagte aktion måtte Hammer nødvendigvis kvæle i fødslen, såfremt hans autoritet over øerne skulle opretholdes. Hammer sendte derfor en kanonjolle med 20 mand til Keitum, som blev beordret til at arrestere byens oprørere og at bringe disse til forhør i landfogderiet i Tinnum. Det lykkedes at finde frem til fem oprørere, dog ikke til lægen dr. Jenner, som blev anset for at være hovedmanden.

Hos landfogeden stillede Hammer oprørerne over for et valg: Enten skulle de samlet underskrive en loyalitetserklæring til fordel for kong Christian IX og samtidig garantere for opretholdelse af lov og orden på øen, eller også ville de blive ført bort som fanger. Oprørerne nægtede at underskrive denne erklæring. I mellemtiden havde der samlet sig en stor forsamling af vrede øboere i landfogderiets gård, som krævede de arresterede løsladt. Der opstod en meget truende situation som medførte, at Hammer beordrede sine 20 mand til at lægge gevær an. Dette dæmpede ikke gemytterne, tværtimod stillede en ældre, hvidhåret skibskaptajn sig frem, blottede sit bryst, og opfordrede soldaterne til at skyde. Hammer blev formentlig lidt betænkelig ved situationen, og beordrede derfor gevær ved fod.

De arresterede havde i mellemtiden udarbejdet et skriftligt modforslag til Hammers erklæring, som behændigt udelod loyalitetserklæringen til fordel for kongen, men ellers svarede til Hammers erklæring. Hammer så ingen anden udvej end at anerkende denne erklæring og gav ordre til at løslade arrestanterne. Under stor jubel blev de løsladte modtaget af forsamlingen udenfor.⁶

Ifølge en tysk kilde skal Hammer have været rasende over forløbet hos landfogeden og svoret hævn for den ydmygelse, som man havde tilføjet ham. Om dette er sandt vides ikke, men som vi senere skal se,

vendte Hammer i juni måned tilbage til Keitum for at gennemføre omfattende arrestationer.

Danskerne afspærrer øerne fra fastlandet marts – maj 1864

Perioden fra 4. marts til 8. maj blev af Hammer og hans mænd brugt til at foretage en effektiv afspærring af øerne fra fastlandet og til at sikre ro og orden på øerne. Afspærringen medførte, at beboerne på Sild og Før kun havde mulighed for at tage til fastlandet via Jylland (Fanø, Hjerting) eller Elben (Altona), hvorimod den korte vej til bl.a. Dagebüll var lukket.

Perioden var præget af forskellige mindre uroligheder. På Før opholdt der sig adskillige fremmede frisiske tjenestekarle, hvoraf nogle var værnepligtige. Marineministeriet måtte gentagne gange opfordre de lokale myndigheder til at drage omsorg for, at mændene blev indkaldt til tjeneste. Dette ophidsede befolkningen i en sådan grad, at der blev gjort forsøg på at drive kanonbådsvagten bort fra Wyk, og det lykkedes for oprørerne sætte øvrigheden ud af spil. Hammer tog herefter med nogle kanonbåde til Wyk, sendte patruljer ud og foretog enkelte arrestationer. Efter nogle dages forløb var urolighederne slået ned og myndighedernes kontrol reetableret.⁷

På dette tidspunkt gik det op for Hammer, at trusselsbilledet havde ændret sig. Han havde modtaget efterretninger om, at der var kommet preussiske dampkanonskibe til Bremerhaven, og endvidere havde han erfaret, at fjenden planlagde overgangsforsøg fra Südwesthörn⁸ og Dagebüll. Danskerne holdt konstant et vågent øje med disse havne, hvilket stillede store krav til matroserne i de tunge rokanonjoller. Den 26. marts opdagede danskerne en større mængde togangsbåde ved halligen Oland, og dermed havde Hammer nu for første gang vished for, at den danske flotille var truet fra tre sider: fra søsiden, fra Elben og fra fastlandet.

Den 18. april stormede prusserne skanserne i Dybbøl. Budskabet om skansernes erobring udløste selvfølgelig stor sorg blandt de dansksindede på øerne. Mere overraskende er det, at budskabet heller ikke af de tysksindede blev modtaget med demonstrativ begejstring.⁹ Tyskernes tilbageholdenhed skyldes givetvis, at de var meget usikre på, hvad der skulle ske med deres hjemstavn. Denne tvivl kommer f.eks. til udtryk i et brev af en ung pige fra Højer: »Hvis vi

dog bare til den tid [efteråret 1864] har ro her i landet. Hvad mon der vil ske efter våbenstilstanden [som trådte i kraft den 12. maj]? Man lever dog nu i det mindste i håbet om et forenet Slesvig-Holsten med vor hertug. Nogle frygter dog, at Preussen vil have os helt for sig selv. Men det går aldrig, sagde endnu i går den gamle kandidat Esmarch[...]. Nej, sagde han, Preussen er nødt til at aflevere os til vor hertug, anderledes kan det slet ikke gå. De andre magter vil ikke tillade det.«¹⁰

Esmarch skulle ikke få ret med sin antagelse, at Preussen af stormagterne ville blive tvunget til at udlevere Slesvig til Friedrich. Som bekendt tilfaldt Slesvig efter krigen og overgangsårene 1864-66 helt og holdent Bismarcks Preussen.

Kampen ved Helgoland den 9. maj 1864

Den 26. februar erklærede Danmark blokade imod havnene i Slesvig og Holsten, og kort efter blev blokaden udvidet til de preussiske havne langs Østersøen. Da Preussen kun besad en temmelig lille flåde i forhold til den danske, blev der sendt en anmodning om hjælp til Østrig. Østrigerne udrustede en eskadre, herunder fregatten *Schwarzenberg*, som i begyndelsen af marts forlod basen i Adriaterhavet. Den 30. marts løb eskadren ud i Atlanterhavet, og i slutningen af april nåede skibene den engelske kanal. Den 1. maj blev den østrigske eskadre forenet med tre preussiske kanonskibe, og turen gik herefter mod Helgoland.

Den danske Nordsøeskadre under kommando af Edouard Suenson forlod København den 6. april for at tage ud i Nordsøen for at opbringe tyske skibe. Eskadren bestod bl.a. af fregatterne *Niels Juel* og *Jylland*. Den 5. maj gav Marineministeriet den ordre til at sejle mod syd for at stoppe den preussisk-østrigske eskadre. De to eskadrer var således på kollisionskurs og en konfrontation var uundgåelig. Den 8. maj om formiddagen befandt den danske eskadre sig ud for Smaldyb. Hammer sejlede ud og gav Suenson oplysninger om den fjendtlige eskadres sammensætning og seneste kurs. Hammer fik ordre til at udlægge sømærke ved Smaldyb, så Suenson kunne anløbe dette for at blive forsynet med kul. Derefter afgik eskadren mod Helgoland.

Her lykkedes det efter to timers kamp først på eftermiddagen den 9. maj danskerne at skyde *Schwarzenberg* i brand, hvilket medførte at østrigerne og preusserne trak sig bort til neutralt farvand ved Helgo-

land. Det lykkedes for østrigerne at slukke ilden på skibet, og i natens mørke havde fregatten held med at flygte uset til Cuxhaven.

Hammer var aldeles uvidende om, hvad der foregik ved Helgoland. Først hen mod aften den 9. maj mødte han ud for Smaldyb den danske eskadre, hvor han ved selvsyn kunne se, at skibene havde været i voldsom kamp. Suenson orienterede Hammer om det skete og bad ham om at tage de omkring 50 sårede i sin varetægt. Hammer havde imidlertid ikke en læge om bord, og da eskadren på grund af frygten for nye kampe ikke kunne undvære dens egne læger, blev det aftalt, at eskadren skulle anløbe Wyk den følgende formiddag med de sårede. Hammer afgik herefter mod Wyk og foranledigede, at der blev indrettet et lazaret i et af byens hoteller.

Den næste morgen var Hammer klar til at lodse skibene, som efter aftale lå ud for Smaldyb, ind til Wyk. Han troede næppe sine egne øjne, da skibene pludselig satte sejl og med fuld fart stævnedes mod nord. Først senere blev Hammer underrettet om, at Suenson af Marineministeriet på grund af forventet våbenhvile var blevet beordret til at trække sig bort fra Nordsøen. Hammer var målløs over det skete. Han var nu i den ubehagelige situation, at fjenden, hvis kanonskibe ikke havde lidt overlast under kampene, nu havde fri bane til at iværksætte et angreb fra søsiden mod den danske vestkystflotille.

Forhandlinger i København under den første våbenstilstand maj – juni 1864

For at holde stillingen behøvede Hammer forstærkning, dels af materiel som positionsskyts, feltartilleri og dampskibe, dels af personel som infanterisoldater og søfolk. Igen og igen bad han indtrængende Marineministeriet om at få flere resurser, men han modtog kun afvisende eller henholdende svar.

Tre dage efter kampen ved Helgoland trådte våbenstilstanden i kraft. Hammer øjnede straks muligheden for at tage til København for personligt at fremstille sin sag for marineministeren. Hammers vurdering af forholdene var følgende: Når krigen genoptages, vil fjenden stille med et betydeligt antal skibe, som har mulighed for at trænge ind i vestkystens farvande. Hammer vil med sine rokanonjoller intet kunne stille op mod denne overmagt, medmindre der tilføres batterier på strategisk udvalgte placeringer, og mere dampkraft, da



Dampskibene Limfjorden (i midten) og den mindre Augusta (t.h.), som fungerede som kommandofartøjer for hhv. Hammer og Holbøll. Foto af F. Brandt fra Vor sidste Kamp for Sønderjylland.

hans nuværende dampskib *Limfjorden* var fyldt med huller og ved at blive fortæret af rust.

Hammer opholdt sig i København fra den 16. maj til 5. juni. Næsten dagligt havde han møder med marineminister O.H. Lütken, men ministerens indstilling var helt grundlæggende, at Hammer burde trække med sin flotille til Fanø, og i yderste nødsfald tilintetgøre materiellet og slippe bort med besætningen til søs. Efter mange forhandlinger stillede Lütken i udsigt, at Hammer skulle have et yderligere dampskib, men dette tilbud blev trukket tilbage i sidste øjeblik, da det ikke var muligt at finde et egnet skib.

Slesvigere fra vestkysten i audiens hos Bismarck den 3. juni 1864

Under Londonkonferencen i maj-juni blev spørgsmålet om en deling af hertugdømmet Slesvig aktuelt. Slesvig-holstenerne var ikke repræsenteret på disse møder og var derfor ængstelige for, hvad diplomaterne ville finde på. De overvejede at sende en deputation fra Nord-slesvig til Friedrich, men han ønskede ikke at modtage den, da han

risikerede at blive afkrævet en forsikring om, at han aldrig ville gå med til en deling af Slesvig.

Til gengæld lykkedes det for flere deputationer at få audiens hos den preussiske ministerpræsident Bismarck. Vi ved ikke ret meget om disse møder, hvilket givetvis skyldes, at de involverede har behandlet missionerne med størst mulig diskretion. Hemmelighedskræmmeriet var velbegrundet, da en personlig henvendelse til en repræsentant for en fjendtlig magt i 1864 kunne sidestilles med højforræderi, som i yderste konsekvens kunne straffes med døden.¹¹

Den 31. maj rejste imidlertid en delegation til Berlin bestående af seks deltagere fra Sild, to fra Højer, fire fra Tønder og to fra Haderslev.¹² Den 3. juni fik delegationen foretræde hos Bismarck. Som nævnt kan vi kun gisne om, hvad der blev drøftet under audiensen, men fra en anden audiens to dage senere ved vi, at Bismarck forsikrede, at han havde sympati for det nordlige Slesvig, og at en deling aldrig ville komme på tale, hvis Preussen alene kunne bestemme.¹³

Det mest interessante er imidlertid, hvad Bismarck med garanti *ikke* har fortalt de besøgende fra Slesvig. For det første har han givetvis ikke oplyst, at Friedrich, som slesvig-holstenerne betragtede som »deres« hertug, i realiteten var blevet fjernet fra den politiske scene. Det sidste og afgørende møde mellem Bismarck og Friedrich havde fundet sted nogle dage før mødet med de deputerede fra Slesvig, nemlig den 1. juni. Bismarck havde på dette tre timer lange møde stillet så vidtrækkende krav til preussisk kontrol med Slesvig-Holsten, at Friedrich som regent ville være endt som en marionetdukke. Som forudset af Bismarck afslog Friedrich. Bismarck har aldrig ønsket, at Slesvig-Holsten skulle regeres af en hertug, tværtimod havde han siden slutningen af 1863 opfattet dette som den ringeste af flere løsninger.¹⁴

For det andet har Bismarck med sikkerhed ikke oplyst, at han inderst inde ikke var afvisende for en deling af Slesvig. Han havde selv forud for Londonkonferencens møder i maj måned taget grænse-
dragninger ved Aabenraa eller Flensborg i betragtning. Han var heller ikke afvisende for en grænse-
dragning baseret på en vejledende folke-
afstemning i hele Slesvig. For Bismarck var spørgsmålet om en »ret-
færdig« fastlæggelse af hertugdømmet Slesvigs nordlige grænse ikke et følelsesmæssigt anliggende, men en realpolitisk nødvendighed. At Slesvig i denne omgang alligevel ikke blev delt, skyldes ene og alene den stædige og virkelighedsfjerne danske regering, som udløste et

sammenbrud af Londonkonferencen den 24. juni, hvorefter Preussen og Østrig trak delingstilbuddet tilbage.¹⁵

Keitum i belejringstilstand den 15. juni

Under våbenstilstanden blev Hammer voldsomt provokeret af nogle demonstrationer, som foregik på Sild. Helt galt blev det, da han via sine meddelere blev orienteret om deputationen, som den 3. juni havde været i Berlin for at bede Bismarck om at beskytte Sild mod danskerne. Hammer mente nu, at det var hans pligt at skride ind, da han ellers frygtede, at begivenhederne ville føre til alvorlige sammenstød mellem de kongetro og de illoyale på øen. Dette er i hvert fald Hammers officielle begrundelse. Det kan ikke udelukkes, at Hammer nu øjnede en gunstig lejlighed for at tage hævn for ydmygelsen i Keitum den 3. marts.

Den 13. juni sendte Hammer et detachement bestående af 55 mand under kommando af løjtnant Uldall til Keitum. Dagen derpå fulgte Hammer og Holbøll efter med dampskibe, seks kanonbåde og flere krydsskibe. Hammer mødtes herefter med landfoged Tvede og opfordrede denne til at skaffe ro på øen. Da Tvede erklærede, at han ikke kunne foretage sig noget, greb Hammer til den drastiske og formentlig ulovlige beslutning at erklære Keitum i belejringstilstand. Byen blev herefter afspærret om morgenen den 15. juni, den civile øvrighed blev afsat, og Hammer overtog som militærchef ledelsen af retsplejen. Otte prominente personer blev arresteret og taget i forhør, og der blev indkaldt et stort antal vidner. Ifølge forhørsprotokollerne koncentrerede udspørgningen sig om følgende anklagepunkter:¹⁶

1. Deltagelse i audiens hos Bismarck den 3. juni.
2. Indsamling af underskrifter på hyldestadresser og videregivelse af disse til Friedrich.
3. Medvirken ved organiseringen af den væbnede opstand i Keitum den 3. marts.
4. Deltagelse i folkemødet i Bøghoved ved Haderslev den 6. juni.¹⁷
5. Medvirken i øvrige oprørsaktiviteter, herunder afsyngelse af oprørssange, benyttelse af oprørsflag o. lign.

Afhøringerne kom til at vare to dage. Efter endt forhør konkluderede Hammer, at det var tilstrækkeligt bevist, at de arresterede enten havde hyldet prætendenten i Kiel, dvs. Friedrich, eller at de i et statsfor-

bryderisk øjemed havde begivet sig til Bismarck i Berlin. Endnu samme dag blev syv af de arresterede bragt om bord på *Limfjorden* og sendt til den militære kommando i Nykøbing Mors, hvorfra de blev transporteret videre til København.¹⁸

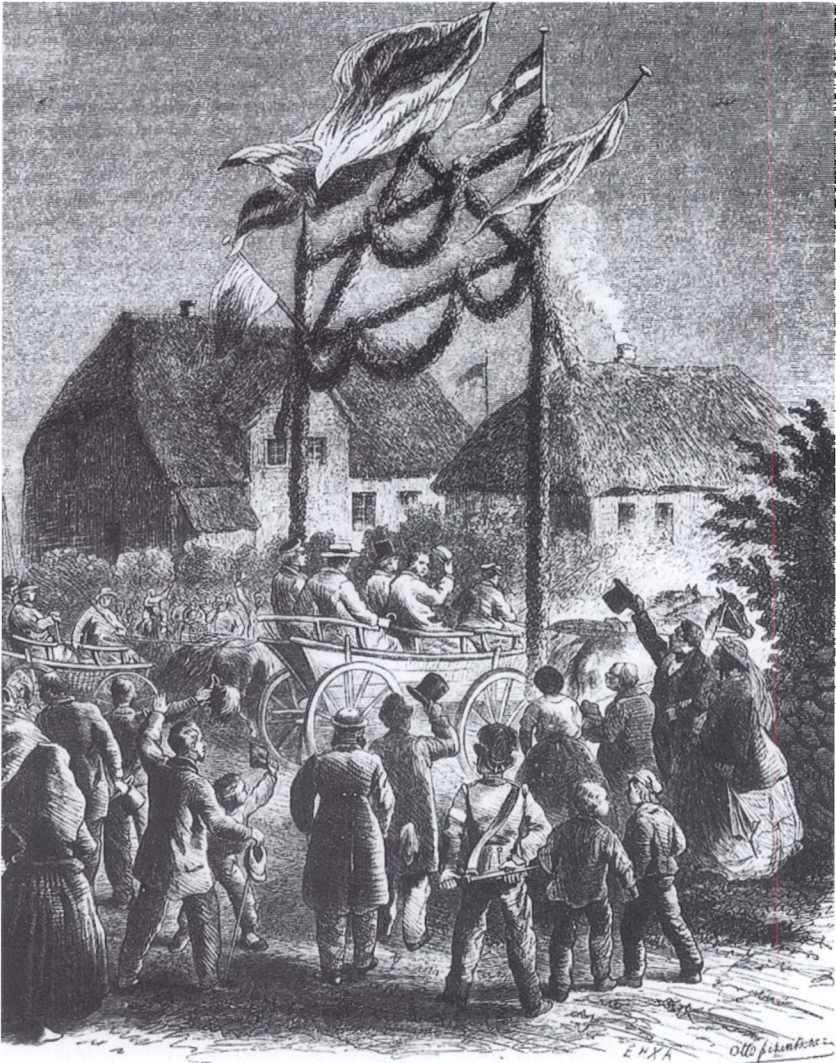
Aktionen skabte et voldsomt røre i offentligheden. I *Morgenblatt für gebildete Leser* blev der berettet om dette »natlige overfald mod en fuldstændig fredsommelig ø, hvor ingen af beboerne havde rørt et våben«. ¹⁹ Også tysksindede borgere på fastlandet var oprørte over begivenhederne på Sild. En ung pige fra Højer skrev således følgende i et brev til søsteren: »Vor vrede mod Hammer har nu nået sit højdepunkt. Vi ønsker ham alt ondt. Hvis våbenhvilen skulle blive ophævet, ønsker vi militærbevogtning ved kysten, så han ikke i nattens mulm og mørke kan foretage et lignende strejftog her hos os. Det bedste ville være, hvis de østrigske skibe tog ham i kravetøjet.«²⁰

Hammers aktion skabte imidlertid også diplomatiske forviklinger. Chefen for de allieredes generalstab, Helmuth von Moltke, blev informeret om den foretagne belejring af Keitum og om arrestationerne. Han lod straks meddelelsen gå videre til den preussiske konge Wilhelm og til Bismarck. Til den sidstnævnte oplyste han, at aktionen efter hans opfattelse var et brud på våbenstilstandsaftalen, da Sild på tidspunktet for våbenstilstandens indtræden den 12. maj ikke var besat af den danske armé. Det var derfor efter aftalens ordlyd ikke tilladt danskerne at foretage en militær aktion. Bismarck modtog i den følgende tid adskillige opfordringer til at intervenere til fordel for de arresterede, men i hans optik var sagen for ubetydelig til at tage personlig affære.

De arresterede blev fængslet i Kastellet i København og taget i forhør, men det var ikke muligt for anklagemyndigheden at bevise, at de anklagede havde forbrudt sig mod loven. De fortsatte herefter indespærringen som politiske fanger, og blev først løsladt umiddelbart efter vedtagelsen af den præliminære fredsaftale i Wien den 1. august 1864.²¹

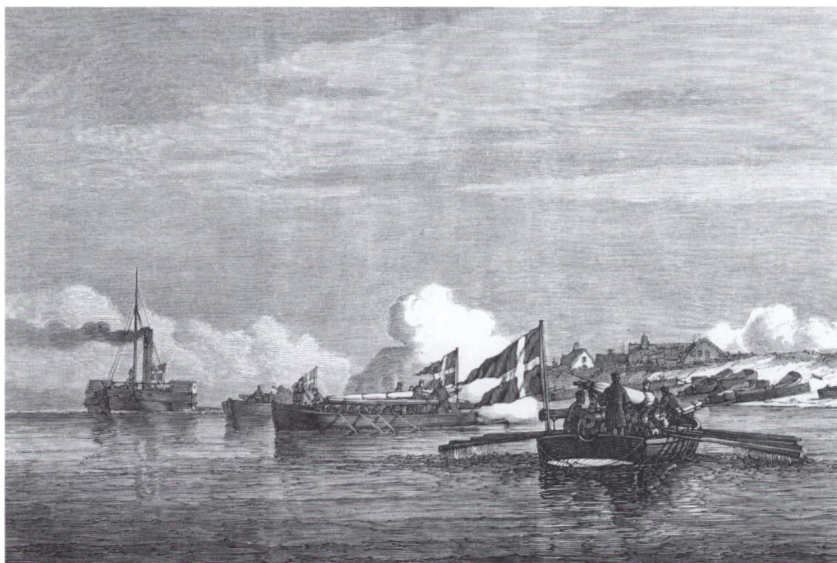
Feltjægere fra Steiermark ankommer til Vestkysten

I den sidste del af juni iværksatte danskerne en lang række foranstaltninger, så man var forberedt på at genoptage krigen efter våbenstilstandens udløb. Da der fortsat var mangel på egnet materiel, befalede den idérige Hammer, at to udrangerede 30-pundige skibskanoner,



Fangerne hjemkomst den 9. august 1864 til Keitum. Illustration fra Baudissin.

som befandt sig på Fanø, blev installeret på Amrums sydpynt og Førø østpynt. Kanonerne kunne ikke længere skyde med skarpt, men med den rette dosis løst krudt kunne de knalde så højt og udvikle så meget røg, at de uden problemer var i stand til at holde fjendtlige orlogsskibe på respektfuld afstand.



En afdeling af Vesterhavsflotillen ødelægger fjendens transportbåde ved Dagebøl den 12. juli 1864. Fra To Hundrede Træsnit fra Krigen i Danmark 1864, s. 78. Foto: Museum Sønderjylland – ISL-Lokalhistorie.

Krigen blev genoptaget straks efter våbenstilstandens udløb den 26. juni.²² Mens den overvejende del af de allierede tropper blev sendt mod Als og mod Nordjylland, marcherede en østrigsk feltjægerbataljon under ledelse af oberstløjtnant Schidlach mod vestkysten. Feltjægerne, som er en historisk betegnelse for lettere bevæbnede fodsoldater, havde til opgave at sikre kysten, at besætte Vesterhavsøerne og at besejre den danske flotille. Bataljonens forskellige kompagnier blev fordelt på strækningen fra Ballum i nord til Dagebüll i syd. Bataljonen fik understøttelse af beredne soldater, eskadroner, som blev stationeret i Møgeltønder, Højer og Tønder.

Østrigerne, som hovedsageligt bestod af mænd fra Steiermark, fremskaffede straks 120 fladbundede togangsbåde fra områdets frisiske befolkning. Bådene skulle benyttes til at sætte over til øerne. De kunne rumme seks personer hver, og de blev drevet frem ved staving og ved sejl. Da østrigerne ikke beherskede den ret vanskelige stavingsteknik, var de henvist til bådmandenes hjælp. Disse meldte sig ikke frivilligt til tjeneste, men skulle tvinges hertil, og de skulle endog bevogtes, da de ellers løb deres vej.

Mens østrigerne på fastlandssiden traf forberedelser til at invadere Vesterhavsoerne, nærmede den preussisk-østrigske eskadre sig øerne fra søsiden. Den 11. juli kunne man i Højer høre tre kanonskud fra List Red, og dermed var alle klar over, at det nu kun var et spørgsmål om tid, inden de allierede ville igangsætte aktionen mod øerne.

Tidligt om morgenen den 12. juli iværksatte østrigerne de første forsøg på at storme øerne. Fra tre kyststeder (Højer, Rickelsbüll og Südwesthörn) blev der i alt sat 85 bemandede togangsbåde i vandet for at sætte over til Sild og Før. Samtlige overgangsforsøg blev imidlertid slået tilbage af de danske kanonbåde. De skræmte alpejægere blev stillet på en hård prøve. Uden mulighed for at forsvare sig befandt de sig for første gang på havet og tilmed i ustabile fartøjer. For at holde modet oppe sang de hjemlandets muntre *Berglieder*, så det kunne høres over vaderne. Danskerne åbnede ild mod fjenden, og da den første granat sprængtes midt imellem bådene, trak østrigerne sig skyndsomt tilbage. Soldaterne sprang ud af bådene og løb i alle retninger op over digerne.

For østrigerne på fastlandet bestod problemet i, at de ikke kunne komme i kontakt med den preussisk-østrigske eskadre, som lå i Vadehavets udkant, og uden eskadrens aktive medvirken var det umuligt for de østrigske landtropper at passere vaderne. En lille gruppe østrigske officerer besluttede derfor at gøre et forsøg på at vandre til fods over vaderne til List Red, hvor den preussisk-østrigske flotille lå for anker. Gruppen på tre mand, herunder generalstabskaptajn Friedrich Ritter von Wiser, allierede sig med en stedkendt skibskaptajn for at minimere risikoen ved denne livsfarlige aktion. Efter en march på to timer var gruppen så tæt på den allierede flotille, at den kunne vifte med et hvidt flag på en lang stang for at henlede flotillens opmærksomhed. Efter flere forsøg og druknedøden nær lykkedes det omsider at få kontakt, og gruppen blev hentet om bord på kanonskibet *Seehund*. Wiser havde medbragt en krypteret meddelelse fra det østrigske marineministerium, som beordrede eskadren til at understøtte landtroppernes operationer. Depechen nåede i absolut sidste øjeblik ud til eskadren, for det var planlagt, at den skulle forlade List Red to timer senere for at gå ud i Nordsøen.

De allierede traf nu en beslutning, som skulle vise sig at blive begyndelsen på enden for Hammers flotille: De store preussiske dampkanonskibe *Basilisk* og *Blitz* blev sendt fra List ind i Vadehavet for at presse Hammer mod syd. Med denne manøvre blev der fri bane

for de østrigske landtropper, som skulle sættes over fra fastlandet til Sild.

Nettet strammes om Hammer

I perioden fra den 13. til den 18. juli lykkedes det østrigerne at erobre Vesterhavsøerne. Under beskyttelse af de preussiske kanonskibe satte de østrigske landtropper over til Sild. Tidligt om morgenen den 13. juli afgik en kutter fra Højer til Munkmarsch. Gruppen under kommando af kaptajn Kaluschke ankom til Sild uden problemer. Længere mod syd i Rickelsbüll forsøgte ca. 50 togangsbåde med 2-300 jægere at sætte over til Morsum. Denne gruppe skulle først have hjælp af en preussisk kanonbåd til at afværge en trussel fra et dansk dampskib og to kanonjoller, inden tropperne kunne gå i land ved Morsum. Østrigerne mødte ingen militær modstand på Sild, da der ikke havde været danske soldater på øen siden våbenstilstanden. Steiermarkerne marcherede herefter under stor jubel til øens hovedstad Keitum, hvor der i al hast var oprettet en æresport med løv, blomster og flag til ære for »de tyske brødre«. Kaluschke sendte straks de forhadte danske embedsmænd og pastor Meier til Højer og udnævnte nye embedsmænd.

Rømø blev ligeledes besat den 13. juli. Aktionen startede i Ballum, hvorfra 22 jægersoldater under kommando af den østrigske kaptajn Went satte over til øens sydspids. Østrigerne havde ikke noget kendskab til øens eventuelle militære bevæbning, men de mødte ingen modstand på øen. Kaptajn Wents soldater rekognoscerede i byerne på øens østlige side, men der blev ikke fundet noget foruroligende, og herefter blev øen med dens 1400 indbyggere erklæret i belejrings-tilstand. Kort tid senere forlod Went sammen med soldaterne øen, medbringende beslaglagte både og kassebeholdningen fra post- og toldvæsenet i Sønderby. Ifølge bataljonskommandoens ordre skulle han forberede besættelsen af Fanø.²³

Efter besættelsen af Sild og Rømø vendte østrigerne blikket mod Før. Efter flere forgæves forsøg på at besætte øen udviklede man følgende plan: Et krigsskib skulle fastholde den nordlige afspærring af Vadehavet ved List, og de øvrige tre preussisk-østrigske skibe skulle transportere de østrigske jægere fra List vest om Sild gennem Smaldyb til Før. Denne aktion blev gennemført den 18. juli. Om aftenen blev 150 jægersoldater og 120 marinesoldater landsat på Nieblum



Efter en march på to timer gennem Vadehavet fra Hjørpsted via Jordsand til List. Fra venstre til højre: skibskaptajn Andreas Andersen fra Sild og de østrigske officerer fregatkaptajn von Lindner, ritmester Graf Waldburg-Zeil og kaptajn Friedrich Ritter von Wiser. Billede fra Stolz: Das deutsch-dänische Schicksalsjahr 1864.

strand, hvorefter tropperne straks fortsatte mod Wyk. Til soldaternes overraskelse var byen blottet for militære tropper, hvorfor det var en smal sag at besætte byen og havnen og sikre kysten. Da byen Wyk

vågnede den næste morgen, så befolkningen til sin store forundring eksotisk udseende soldater fra Steiermark ikklædt store filthatte med en fjerbusk på den ene side.

Hammers skibe havde i mellemtiden trukket sig lidt væk fra Wyk og kom nu under heftig beskydning af de preussisk-østrigske kanonskibe, som rykkede tættere og tættere på. Hammer valgte nu en retrætestilling et sted i Vadehavet mellem Sild, Før og fastlandet. Østrigerne havde nu kontrol med Sild og de nærmest beliggende øer mod nord og syd. Samtidig var den danske flotille fuldstændigt omringet af fjendtlige styrker.

Hammers forhandlinger med østrigerne

Den 13. juli ankom en østriger under parlamentærflag²⁴ til *Limfjorden*. Han oplyste på vegne af den østrigske general Gablenz, at Hammer var fuldstændigt indesluttet til lands og til vands af de allierede styrker, hvorfor han blev opfordret til at overgive sig. Hammer afviste kategorisk opfordringen. Hammer indkaldte herefter til et krigsråd. Danskerne var klar over, at fjenden havde nærmet sig faretruende, og det værste var næsten, at der ikke længere kunne forventes hjælp fra den danske Nordsøeskadre. Det blev derfor besluttet at sende et modforslag til Gablenz, hvorefter danskerne var villige til at opgive stillingen i Vadehavet, mod at de allierede tillod danskerne fri retræte med transportskibene. Modforslaget blev afvist af Gablenz ved parlamentær.

Den 17. juli modtog Hammer et telegram fra den danske general-konsul Pontoppidan i Hamborg: »Waffenruhe bis Ende dieses Monats abgeschlossen«. Denne meddelelse uden angivelse af dato og klokkeslæt skabte i de følgende timer betydelig forvirring. Hammer fortolkede meddelelsen således, at våbenhvilen allerede var indtrådt, og at den skulle vare til udgangen af måneden. Danskerne var derfor jublende glade: »Det var lykkedes os med vor ubetydelige magt, uden tropper og uden artilleri, trods fjendens gentagne angreb og uhyre overlegenhed at holde nogle af øerne ude i Vesterhavet, mange mil borte fra den danske armé og den danske flåde. Endskønt dette [...] vel næppe havde haft synderlig politisk betydning for vort ulykkelige fædreland, så følte vi os dog stolte og lykkelige ved at have bevaret et lille stykke af Sønderjylland i vor konges besiddelse.«²⁵

Da Hammer kort efter kunne observere en østrigsk-preussisk

eskadre i Smaldyb, nedlagde han øjeblikkelig protest, da han anså dette for at være en overtrædelse af våbenhvileaftalen. Det viste sig imidlertid hurtigt, at østrigerne ikke via deres egne kilder kunne få bekræftet Pontoppidans oplysning om våbenhvile. Parterne var således i vildrede om, hvad der skulle ske. Da den nærmeste telegrafstation befandt sig i Tønder, og da østrigerne havde hårdt brug for at komme i kontakt med deres overkommando, tilbød Hammer at sejle oberstløjtnant Schidlach til fastlandet, for at denne kunne få etableret den nødvendige kommunikationslinje. Da det ikke var muligt straks at få den ønskede forbindelse, sejlede Hammer og Schidlach til Wyk for at slå ventetiden ihjel. Her blev den østrigske oberst og hans stab inviteret til Hammers hus, hvor han behandlede dem med »den forekommende, der passede med stillingen og forholdene.«²⁶

Først natten til den 18. juli ankom en østrigsk parlamentær fra Dagebüll. Han havde ikke godt nyt til Hammer. Vel kunne han bekræfte, at der den 15. juli var indledt forhandlinger mellem den danske oberst Kauffmann og den preussiske stabschef Stiehle i Snoghøj, men i det østrigske hovedkvarter havde man intet hørt om en våbenstilstand. Hammer førte herefter parlamentæren til eskadren, hvor han mødtes med fregatkaptajn Kronowetter. Da denne blev orienteret om det skete, besluttede han at genoptage fjendtlighederne. Den efterfølgende beskydning førte til, at den danske flotille måtte trække sig længere tilbage i vaderne, og ved retræten mistede danskerne en kanonjolle.

Den 19. juli ankom den østrigske stabschef Wiser under parlamentærflag til Hammer. Ifølge Hammer oplyste Wiser, at der fortsat ikke var afsluttet en våbenstilstand. Hammers opfattelse bliver ikke bekræftet af Wisers rapport, men det forekommer sandsynligt, at Wiser har udtalt sig således, da østrigerne havde en interesse i at holde Hammer uvidende om våbenstilstandsforhandlingerne. Wisers benægtelse af våbenstilstanden er i givet fald i klar strid med de informationer, som var tilgængelige for østrigerne på dette tidspunkt.²⁷

Wiser forklarede Hammer, at danskerne var tæt indesluttet af den preussisk-østrigske krigsmagt, og han tilføjede, at man havde fået ordre til på »det mest energiske« at fortsætte fjendtlighederne, medmindre danskerne overgav sig og foretog en fuldstændig udlevering af materiellet. Hammer afslog opfordringen til kapitulation. Kort tid efter indkaldte Hammer imidlertid til det sidste krigsråd om bord på *Limfjorden*.



Modtagelsen af de østrigske jægersoldater på Før. Illustration fra Baudissin.

Vesterhavsøerne som politisk pant i de nationale våbenstilstandsforhandlinger?

En dag i juli måned mødtes den østrigske generalstabsofficer Gründorf²⁸ med F.E. Bille fra den danske generalstab om bord på en båd midt i Lillebælt for at indlede underforhandlinger om våbenhvile. Da Gründorf fremførte betingelserne for en allieret våbenhvile, svarede en meget opbragt Bille, at Danmark i så fald ville kæmpe til det yderste. Bille var i særdeleshed chokeret over, at modparten forlangte at tage hele Slesvig i sin besiddelse, dvs. også den del af hertugdømmet, som næsten udelukkende var beboet af danske slesvigere og som lå nord for linjen Haderslev-Ribe. Da Gründorf tilføjede, at en fortsættelse af kampene efter kaptajn Hammers tilfangetagelse udelukkende ville være til Danmarks ugunst, udbrodt Bille: »Hammer taget til fange, helt utænkeligt! Hvordan skulle det være muligt?« Herpå tog Bille fat i Gründorfs arm og fortsatte: »Hvis De kan bevise, at vor kaptajn Hammer faktisk er taget som krigsfange, skal jeg, om end med blødende hjerte, viderebringe de hårde betingelser til min overgeneral.«

Som bevis fremlagde Gründorf en rapport, som Wisser havde udarbejdet til general Gablenz om ekspeditionen til Sild. Et par timer sene-

re, nu på slottet Damgaard ved Snoghøj, nærlæste Bille rapporten og måtte til sidst erkende det nyttesløse i at fortsætte modstanden. Han erklærede sig derfor villig til at forelægge våbenstilstandsbetaingerne for hækkommandoen og for regeringen i København, og han lovede Gründorf, at han ville anbefale sit bagland at acceptere betingelserne. Således ifølge Gründorfs erindringer.²⁹

Det interessante ved denne fremstilling er, at den danske generalstab åbenbart havde tillagt Hammers forsvar af Vesterhavsøerne en betydning ved forhandlingerne med de allierede. Den danske delegation havde således tilsyneladende den opfattelse, at øerne kunne indgå som et forhandlingselement, som et pant, ved udformningen af de konkrete vilkår for våbenstilstanden.³⁰

Gründorfs fremstilling lider desværre under den mangel, at beghenhederne ikke kan have fundet sted på den måde som hævdedet af ham. Ifølge Gründorf var tilfangetagelsen af Hammer og erobringen af hans skibe den direkte anledning til, at han af general Gablenz blev beordret til at indlede underforhandlinger om våbenhvile med repræsentanten fra den danske armé. Det er imidlertid en kendsgerning, at våbenhvileforhandlingerne allerede var afsluttet, da Hammer blev taget til fange.³¹ Den manglende sammenhæng i Gründorfs memoirer skyldes formentlig en erindringsforskydning. Den for F.E. Bille chokerende nyhed var sikkert ikke Hammers tilfangetagelse, men oplysningen om østrigernes erobring af den vigtige ø Sild. Hvis de danske tropper ikke længere kunne forsvare Sild, ville det sikkert kun være et spørgsmål om timer eller dage, inden de danske tropper i Vadehavet var nedkæmpet fuldstændigt. Denne erkendelse af et forestående uundgåeligt nederlag har formentlig ført til, at Bille ikke længere kunne se noget formål med at fortsætte kamphandlerne.

Hammers kapitulation den 19. juli

Efter østrigernes erobring af Før var begge de stridende parter fuldt ud klar over, at Hammers forsvar af Vesterhavsøerne snart ville få en ende. Hammer havde på det tidspunkt tre muligheder: en fortsættelse af kamphandlerne, flugt eller kapitulation. Ud fra en realistisk betragtning havde danskerne ingen chance for at slippe helskindet fra en krigerisk fortsættelse med den fjendtlige overmagt. De østrigsk-preussiske skibe var armeret med riflede kanoner, som kunne nå væsentligt længere end de glatløbede danske kanoner. En fortsættelse af

krigshandlingerne ville således uundgåeligt på dansk side føre til tab af menneskeliv, lemlæstelser og fangenskab. Hammer overvejede at flygte fra kamppladsen, men *Limfjorden* var i så dårlig stand, at en benyttelse af skibet ville indebære en stor risiko for, at besætningen ville omkomme på havet. Toldkrydserne kunne i den aktuelle situation heller ikke bruges på grund af stiv kuling fra nordvest. En flugt var således allerede på grund af skibenes tilstand og vejrforholdene ikke en reel mulighed.

Den eneste tilbageværende option var således en kapitulation over for overmagten. Spørgsmålet var udelukkende, om danskerne skulle kapitulere straks, eller om kapitulationen kunne udskydes til et tidspunkt efter våbenhvilens indtræden. I begge tilfælde ville konsekvensen være, at danskerne skulle i krigsfangenskab.³² Forskellen mellem de to muligheder synes således ikke at være stor, men danskerne havde øjensynligt den opfattelse, at det ville være mindre skamfuldt at overgive sig til fjenden under en våbenhvile, frem for at kapitulere under kamphandlinger. I modsætning hertil havde fjenden, den preussisk-østrigske alliance, ingen interesse i at lade danskerne slippe ind under våbenhvilens beskyttende paraply, da en efterfølgende overgivelse med sikkerhed kun ville blive opfattet som en halv sejr.

I denne situation fik østrigerne en afgørende taktisk fordel. Den 18. juli ankom et dampskib med en engelsk søofficer til Før for at overbringe et budskab til den østrigske oberst Schidlach. Det kom fra guvernøren af Helgoland, som efter ordre fra lord Russel kunne oplyse, at våbenstilstanden var besluttet, og at den skulle få virkning den 20. juli kl. 12. Søofficeren var også beordret til at overbringe budskabet til Hammer, men Schidlach nægtede englænderen at passere den østrigske afspærring ud for Før. Hammer, som på sit dampskib var afskåret fra alle kommunikationsmuligheder, kunne således holdes uvidende om den besluttede våbenhvile. Østrigerne gik straks i gang med at forberede det endelige og afgørende slag med den danske flotille.

Hammer frygtede, at en fortsættelse af krigshandlingerne kunne forhale de igangværende våbenhvileforhandlinger. En fortsættelse af konflikten ville således ikke blot betyde, at hans mænd risikerede at dø eller blive såret under udsigtsløse kamphandlinger, men også, at den af alle ønskede fred ville blive udskudt på ubestemt tid. At den sidstnævnte frygt var ubegrundet, var Hammer som allerede nævnt uvidende om. Hammer indkaldte herefter til et krigsråd på *Limfjorden*

med Holbøll og samtlige chefer for kanonbådene. Efter en længere diskussion blev det enstemmigt vedtaget, at man ville overgive sig. Inden overgivelsen sørgede danskerne for at sænke kanonjollerne og ødelægge alt krigsmateriel.

Samme aften, den 19. juli kl. 19.30, blev Hammer og en officer roet til det preussiske kanonskib *Blitz*, som lå tættest på *Limfjorden*. Som symbol på kapitulationen overdrog Hammer sin sabel til von Sperling fra generalstaben, som optrådte som befuldmægtiget for hovedkvarteret. Den øvrige del af danskerne kunne på grund af vejrforholdene først overgive sig til fjenden den følgende morgen. Hele den danske styrke bestående af ni officerer, to embedsmænd, 185 matroser og 51 personer fra toldskibene eller i alt 247 mand var nu i krigsfangenskab. Det beskedne krigsbytte bestod af to stort set ubevæbnede dampskibe, ti toldkrydsere og seks andre sejlskibe.

Krigsfangenskab

Løjtnant Holbøll og den største del af den danske styrke blev allerede om formiddagen den 20. juli transporteret på *Limfjorden* til Husum, hvor de blev indlogeret på slottet. Via fæstningen Rendsborg gik det herefter til fæstninger i Preussen, Schlesien og Sachsen. Alene omkring 200 matroser blev sendt som krigsfanger til Torgau ved Elben, hvor de blev anbragt på en kaserne. Efter formentlig omtrent tre uger blev fangerne løsladt, og hjemrejsen gik med dampskib til København.³³ De løsladte fanger blev ikke tiljublet, da de ankom til hovedstaden: »Men københavnernes hilste ikke på os; der lød snarere bebrejdende ord.«³⁴

Hammer opholdt sig på Før til den 22. juli og blev derefter sendt over land til den preussiske fæstning Schweidnitz i Schlesien, nu Świdnica i den sydvestlige del af Polen. Da Hammer meldte sig hos kommandanten, spurgte denne, om Hammer ville give sit æresord på, at han ikke ville forsøge at flygte. Da Hammer beredvilligt afgav dette løfte, fik han tilladelse til at bevæge sig frit omkring indenfor nærmere angivne grænser i Posen og Schlesien på betingelse af, at han meldte sig i fæstningen hver ottende dag.

Ifølge Hammers søn Regnar kappedes de polske godsejerfamilier om at invitere ham til sig, og Hammer rejste nu fra det ene gods til det andet, hvor han blev fejret som dansk nationalhelt. Festerne udviklede sig efterhånden til polske demonstrationer, som gik så vidt, at kommandanten så sig nødsaget til at internere Hammer som krigs-



Hammer overgiver sig til fjenden på den preussiske kanonbåd Blitz. Illustration fra Fontane.

fange i Schweidnitz med besked om kun at spadsere på fæstningens volde en gang om dagen og med en vagt efter sig. Da Hammer klagede sin nød til en preussisk general, fik han imidlertid lov til igen at bevæge sig frit omkring.

Hammer blev løsladt efter ca. én måned i krigsfangenskab. Først blev det bestemt, at han skulle rejse via Hamburg og Altona, men i sidste øjeblik blev ruten ændret til at gå over Lübeck, da de preussiske myndigheder var nervøse for, at der skulle finde demonstrationer sted. Hammer blev samtidig anmodet om at rejse i civilt tøj.

Hammers ageren under forsvaret af Vesterhavsøerne blev ikke udsat for nævneværdig kritik. Den positive vurdering af Hammers indsats kom også til udtryk i en disput mellem søkrigshistorikeren Otto Lütken og Holbøll i 1897. Lütken var utilsigtet kommet til at kritisere Hammer for at have kapitulert, og dette var Hammers gamle næstkommanderende blevet rasende over. Lütken præciserede efterføl-

gende, at han ikke havde haft til hensigt at kritisere Hammer, tværtimod fastslog han, at »forsvaret af Vesterhavsøerne stadig og med rette i den offentlige bevidsthed har stået som et lyspunkt«. ³⁵

Østrigerne respekterede Hammer som en værdig modstander, jfr. følgende udsagn af den østrigske officer Wiser: »Kaptajn Hammer [...] er middelhøj, kraftigt bygget, 42 år gammel, ser sund og kraftfuld ud og har et usædvanligt godt øje. På tysk formulerer han sig langsomt, men omhyggeligt. Han er en behagelig samtalepartner og ofte sarkastisk.[...] Han er en sjælden kender af vaderne, den slesvig-holstenske vestkyst, sejlrenderne og af søfolkene. Selv om han på grund af sin funktion som de facto toldbetjent og som støtte for de upopulære danske embedsmænd ikke kunne blive elsket af befolkningen, må selv hans argeste modstandere anerkende hans dygtighed, redelighed og emsighed som sømand og embedsmand. [Som krigsfange] har han opført sig som en officer af ære og med stor takt, og han har [under fangetransporten] tålt befolkningens fornærmelser på de forskellige banegårde med rolig værdighed.« ³⁶

Afslutning

Danskernes militære brug af Vesterhavsøerne i 1864 var af defensiv natur. Øerne kom kun til at spille en mindre rolle i forbindelse med slaget ved Helgoland den 9. maj, og de blev på intet tidspunkt udgangspunkt for operationer mod fastlandet. Da Østrig og Preussen ingen planer havde om at angribe den slesvigske vestkyst fra søen, blev øernes defensive rolle begrænset til at binde ret beskedne fjendtlige styrker til forsvaret for fastlandet og siden til erobringen af øerne. Det lykkedes ikke fra dansk side at nyttiggøre Vesterhavsøerne som pant i forhandlinger med de allierede, i og med de blev opgivet lige før indtrædelsen af våbenhvilen i juli måned.

Forsvaret af Vesterhavsøerne, herunder særligt de afsluttende kampe i juli måned 1864, var i høj grad en aktion, som foregik på kaptajnløjtnant Hammers præmisser. Marineministeriet i København havde på grund af den store geografiske afstand og på grund af beskedne resurser, herunder særligt utilstrækkelige kommunikationsmidler, kun ringe muligheder for at overvåge og gribe ind i begivenhederne på den slesvigske vestkyst. Herudover havde marineministeren senest i maj måned 1864 reelt opgivet håbet om at den danske flåde kunne forsvare øerne, og derfor opfordret Hammer til at trække sig

ud af kamphandlerne. Til trods for, at Hammer ikke fulgte ministerens opfordring, kan det ikke udelukkes, at man i den danske overkommando i det skjulte bifaldt Hammers aktioner, da øerne herved eventuelt kunne bruges som et politisk pant i forbindelse med våbenhvileforhandlingerne med den preussisk-østrigske modpart.

Hvordan opfattede befolkningen på vestkysten konflikten? De personer, som på den ene eller anden måde blev involveret i krigen, har sikkert – og med god grund – frygtet for deres liv og levned. Det overordnede indtryk er dog, at vesterhavskrigen ikke i et større omfang havde befolkningens bevågenhed, muligvis fordi man allerede på et tidligt tidspunkt kunne forudse, hvem der ville trække sig sejrrikt ud af konflikten. Borgerne var mere optaget af spørgsmålet om deres fremtidige statsretlige tilknytningsforhold. Hvor ville man trække Slesvigs nordlige grænse? Ville man fremover være borger i Danmark, Preussen eller i et selvstændigt hertugdømme Slesvig-Holsten? Det kom sikkert bag på de fleste slesvigere, at krigen i sidste ende skulle føre til en tilværelse under preussisk herredømme. For de danskorienterede slesvigere var dette selvsagt en katastrofe, og for de hertugtro tysksindede slesvigere var denne udgang på krigen heller ikke det resultat, som de havde håbet på.³⁷

Her til sidst en lille korrektion til artiklens indledning, hvor det oplyses, at krigen i vesterhavsområdet ikke fordrede menneskeliv. Rent faktisk døde to østrigske soldater kort efter Hammers kapitulation. Den nøjagtige dødsårsag kendes ikke, men ifølge overleveringen døde de af sår, som de havde påført hinanden under et slagsmål om en kvinde på Før. De er begravet ved kirken i Boldixum. Helt uden tab af menneskeliv blev kampen om Vesterhavsøerne således alligevel ikke afviklet!

LITTERATUR

Anonym: „Das Attentat auf Sylt und ein echter Spross des Friesenstammes“, *Morgenblatt für gebildete Leser* juli 1864.

Baudissin, Graf Adelbert: *Schleswig-Holstein Meerumschlungen. Kriegs- und Friedensbilder aus dem Jahr 1864*. Stuttgart 1865.

Buk-Swienty, Tom: *Dommedag Als. 29. juni 1864*. København 2010.

Dansk-tyske Krig 1864, Den, III. Udgivet af Generalstaben, København 1892.

Fontane, Theodor: *Der schleswig-holsteinische Krieg im Jahre 1864*. Bad Langensalza 2009 (reprint af udgaven fra 1866).

Gondrecourt, Leopold: *Der schleswig-holsteinische Krieg für's deutsche Volk in treuer Schilderung*. Wien 1864.

- Hammer, Otto Chr.: *Vesterhavsoernes forsvar i Aaret 1864*. København 1865.
- Hammer, Regnar: *Kaptajnløjtnant O.C. Hammer. En Livsskildring*. København 1928.
- Holm, Dora: »Dagbogsblade fra 1864«, *Slesvigland* 1980.
- Jespersen, Knud J.V.: *Vejen hjem*. København 2012.
- Krockow, Christian Graf von: *Bismarck. Eine Biographie*. Stuttgart 1997.
- Liljefalk, Axel og Otto Lütken: *Vor sidste Kamp for Sønderjylland*. København 1920.
- Lütken, Otto: *Søkrigsbegivenhederne i 1864*. København 1896.
- Møller, Andreas: *Både og bådfolk i marsken*. Esbjerg 1973.
- Nagel, W.: »Barndomserindringer fra Sønderjylland«, *Sønderjyske Årbøger* 1924, s. 137-157.
- Nordfriisk Institut (udg.): *Das neue Sylt Lexikon*. Neumünster 2007.
- Petersen, Peter A.: »Oplevelser på Vesterhavsoerne i 1864« og »Som fange i Torgau«, *Sønderjysk Månedsskrift* 1953, s. 49-56 og 69-71.
- Schultz Hansen, Hans: *Hjemmetyskheden i Nordslesvig 1840-1867*. I-II. Aabenraa 2005.
- Schultz Hansen, Hans m.fl. (red): *Sønderjyllands historie efter 1815*. Aabenraa 2009.
- Steinberg, Jonathan: *Bismarck. Magier der Macht*. Berlin 2012.
- Stolz, Gerd: *Die »Eroberung« der nordfriesischen Inseln im Jahre 1864*. Husum 1988.
- Stolz, Gerd: »Ein begrenztes Ereignis mit weitreichenden Konsequenzen«. *Der Nordschleswiger* 15.4.1989.
- Stolz, Gerd: *Mit des Kaisers Armee und Marine 1864 nach Schleswig-Holstein und in die Nordsee*. Husum 2009.
- Tidsskrift for Søværnen* 1897.
- Todsens, Petrea: »Ereignisse des Jahres 1864 im Spiegel eines Briefwechsels der Schwestern vom Hoyerhof«, *Deutscher Volkskalender für Nordschleswig* 1963, s. 35-49.
- Unavngivne forfatter: »Otto Christian Hammer«, *Illustreret Tidende* 1864, nr. 259.
- Wiser, Friedrich Ritter von: »Die Besetzung der nordfriesischen Inseln im Juli 1864«, Særtryk af *Danzer's Armee-Zeitung*, Wien 1914.

NOTER

1. *Dansk-tydske Krig*, III, s. 307-315, se også 92f og 104f.
2. Afvandingen af Tøndermarsken blev først igangsat i 1925.
3. Havnen i Esbjerg blev først anlagt i 1868.
4. Et dyb er betegnelsen for en snæver, indtil 20 meter dyb rende, der dannes og vedligeholdes af strømme, som skyldes vandstandsforskelle mellem tilstødende farvande.
5. Prins Friedrich af Augustenborg (1829-1880) rejste efter kong Frederik VII's død i 1863 arvekrav på her-tugdømmerne. Han kaldte sig Friedrich VIII og Herzog von Schleswig-Holstein.
6. Ifølge Fontane 1866, s. 365, blev Hammer taget til fange. Først da han skriftligt erklærede ikke at ville betræde øen igen, blev han løsladt. Da

- Fontanes version ikke støttes af andre kilder, er den næppe i overensstemmelse med de faktiske forhold.
7. Ifølge Fontane 1866, s. 365, etablerede Hammer på Før »et tyrannisk regime og mange personer slæbtes som fanger til København«.
 8. Sydvesthjørnet, dengang en vigtig havneby syd for Dagebüll.
 9. Nagel 1924, s. 148.
 10. Todsens, brev fra primo maj 1864.
 11. I Danmark var dødsstraffen endnu indeholdt i straffeloven af 1866 som obligatorisk straf for overlagt drab, høfforræderi, landsforræderi og voldtægt.
 12. Hammer 1865, s. 110. De to deltagere fra Højer var formentlig Fedder P. Hindrichsen (1802-65) og hans nevø Rasmus Todsens (1834-1912).
 13. Den 5.6.1864 havde Bismarck et

- møde med en deputation fra Tønder amts fastland, jf. Schultz Hansen II 2005, s. 191.
14. Steinberg 2012, s. 306-307. Krockow 1997, s. 185. Schultz Hansen, II, 2005, s. 125-127. Stolz, 1989.
 15. Schultz Hansen II 2005, s. 167 og 189.
 16. Hammer 1865, s. 98-112.
 17. I Bøghoved var der samlet flere tusinde tysksindede deltagere, som stillede krav om, at Nordslesvig ikke måtte blive indlemmet i kongeriget og afskåret fra Slesvig.
 18. Den sidste af de arresterede, skolelæreren C.P. Hansen, fik på grund af alder og svagelig helbred lov til at forblive på Sild, dog skulle han være under militært opsyn.
 19. Anonym 1864.
 20. Todsen, brev af 25.6.1864.
 21. De sidste to afsnit er baseret på Stolz 1988, s. 32-37.
 22. Våbenstilstandsaftalen skulle være udløbet den 12.6.1864, men den blev forlænget med 14 dage.
 23. Fanø slap for en fjendtlig besættelse. Fra landsiden var østrigerne klar til at erobre øen, men der manglede understøttelse fra søsiden. Et østrigsk krigsskib blev derfor beordret til at gå fra Cuxhaven til Fanø, men skibet kunne ikke forlade havnen på grund af ugunstige vindforhold. Forsinkelsen medførte, at skibet ikke kunne nå Fanø inden våbenstilstandens indtræden den 20.7.1864, og derfor blev hele den østrigske aktion mod Fanø aflyst.
 24. Forhandlinger til søs mellem krigsførende parter markeres på den måde, at den part, som ønsker at forhandle, hejser et hvidt parlamentærflag på mastens top. Herefter hviler våbnene, og parterne mødes på et af skibene for at forhandle.
 25. Hammer 1865, s. 87.
 26. Hammer 1865, s. 88.
 27. Allerede dagen før, den 18.7., havde østrigerne modtaget en information fra lord Russel, at våbenstilstanden var blevet besluttet. Endvidere modtog østrigerne den 19.7. selve våbenhvilekonventionen fra den preussiske major von Kleist fra overkommandoen. Konventionen blev modtaget inden Wisers møde med Hammer den 19.7. Wiser 1914, s. 19-20.
 28. Wilhelm Ritter Gründorf von Zebe-gény (1832-1920), i 1864 en betroet medarbejder hos den østrigske feltmarskal Gablenz.
 29. Stolz 2009, s. 127-133.
 30. Denne formodning underbygges af, at Prins Friedrich Karl den 13.7. havde krævet en overgivelse af Vesterhavsøerne og af to små øer i Lillebælt. I modsat fald var den øverstbefalende for den preussisk-østrigske alliance ikke indstillet på at standse fjendtlighederne. Liljefalk og Lütken 1920, s. 467.
 31. Den danske oberst Kauffmann og den preussiske major Stiehle blev enige om betingelserne for våbenhvilen den 18.7. kl. 3 på et hotel i Christiansfeld (Buk-Swienty 2010, s. 380). Hammer blev først taget til fange den 19.7. kl. 19.30.
 32. En overgivelse under våbenhvilen ville være uundgåelig, da danskerne ikke ville kunne forlade deres position i Vadehavet uden at betræde det territorium, som modparten under våbenhvilen havde råderet over, nemlig de besatte områder på fastlandet og øerne samt søterritoriet inden for en tremilegrænse.
 33. Fangeskabets varighed angivet således af Peter Andresen Block, en af Hammers mænd, i Jespersen 2012, s. 206.
 34. Petersen 1953, s. 71.
 35. *Tidsskrift for Søværnen* april 1897, s. 198.
 36. Wiser 1914, s. 22-23.
 37. Modstanden mod indlemmelsen i Preussen blev synlig ved det første rigsdagsvalg i februar 1867, hvor de slesvigske tilhængere af indlemmelsen led et totalt nederlag. I Slesvig blev der udelukkende valgt rigsdagsmænd, som enten var dansk-sindede eller liberale fra det augustinborgske »Landespartei«. Først efter Tysklands sejr over Frankrig i krigen 1870/71 vendte stemningen blandt de tysksindede slesvigere sig til Preussens fordel.

Zusammenfassung

Der Kampf im Sommer 1864 um die nordfriesischen Inseln, insbesondere Sylt und Föhr, hatte aus dänischer Sicht eine hohe politische Priorität, aber er war letztendlich ein hoffnungsloses Unterfangen, da die preußisch-österreichischen Streitkräfte den dänischen Streitkräften weitaus überlegen waren. Primitiven dänischen Kanonenruderbooten standen wesentlich größere und besser ausgerüstete alliierte Kanonenschiffe gegenüber. Trotz der gegnerischen Überlegenheit wusste sich der dänische Leutnant der Marine, Otto Christian Hammer, gut zu schlagen, da er sich im Wattenmeer hervorragend auskannte, und da er mit seinen kleinen Fahrzeugen weitaus manövrierfähiger war als der Gegner. Eine Besonderheit war, dass die Alliierten hauptsächlich Soldaten aus der österreichischen Steiermark einsetzten, die keine Erkenntnisse mit den Naturgewalten an der Küste hatten. Für die meisten war früh absehbar, dass Dänemark als Verlierer aus dieser Schlacht hervorgehen würde. Für die Bevölkerung an der schleswigschen Westküste hatte allerdings nicht der Kampf um die nordfriesischen Inseln, sondern die Frage der zukünftigen nationalen Zugehörigkeit des Landesteils den höchsten Stellenwert.